
УДК 37(477)(092): 821.161.2: 371.2

Внесок Ніли Волошиної в розвиток українського підручникотворення

Інна Лелюх,
аспірантка

Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

У статті здійснено спробу розкрити внесок відомого українського методиста, професора Н. Волошиної у становлення та розвиток національного підручникотворення, зокрема розробку наукових засад. Схарактеризовано проблеми створення та впровадження теоретичного підґрунтя щодо написання навчальних видань для шкільної підготовки з літератури, що розроблені в працях науковця. Зосереджено увагу на ролі підручника як домінуючого засобу навчання та важливого чинника формування національної свідомості школярів, майбутніх розбудовників нашої держави.

Ключові слова: Волошина Ніла Йосипівна, методика літератури, шкільна літературна освіта, шкільні підручники, підручникотворення, українська література.

Постановка проблеми. Занепад ідеологічного культу та проголошення незалежності України спричинили позитивні зрушення та досягнення в галузі національної освіти, зумовили докорінну перебудову мети й завдань шкільного курсу літератури. Пріоритетними стають ідеї формування й збереження національної свідомості та історичної пам'яті, поваги до народних традицій, до рідної землі. Відгуком Н. Волошиної на тогочасні проблеми стало створення нових шкільних програм та підручників з літератури, розробка основ підручникотворення.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання розбудови та практичної реалізації змісту освіти завжди було в полі зору провідних науковців. Проблеми розроб-

ки оптимальних зразків навчальних посібників та підручників знайшли відображення в працях відомих вчених: Ю. Бабанського, В. Бейлінсона, В. Беспалька, О. Боданської, Г. Ващенко, Д. Зуєва, В. Цетліна, Д. Турсунова, О. Бандури та ін. Сучасні українські науковці, які займаються проблемами підручникотворення для школи, — М. Бурда, Н. Буринська, І. Зязюн, В. Клименко, І. Гудзик, Я. Кодлюк, Т. Лукіна, Н. Матяш, О. Савченко, О. Топузов, А. Фурман та ін.

Питаннями вивчення, розробки основ підручникотворення, аналізу, наукового обґрунтування та систематизації вимог до шкільного підручника займалася й Н. Волошина, саме тому в українській методичці дедалі частіше її наукова школа стає об'єктом дослідницьких студій.

Мета нашої розвідки полягає у спробі аналізу внеску Н. Волошиної в розвиток українського підручничотворення.

Виклад основного матеріалу. Завжди література була джерелом естетичного, морально-етичного виховання, яке здійснювалося через художні образи, впливаючи на розум та почуття читачів. Саме тому підручник — це інструмент для вчителя та засіб навчання для школярів. Змістовне й доброякісне навчальне видання для учнів допомагає їхньому особистісному зростанню та формуванню належних художніх смаків, національної свідомості. Адже саме уроки української літератури забезпечують всебічний розвиток особистості, розкриття її здібностей і талантів, формування загальнолюдської моралі.

Створення та поліпшення шкільних підручників — це дуже відповідальна й складна справа, адже, крім відповідності програмі, вони повинні реалізувати виховні завдання, формувати в свідомості учня національну самобутність, патріотизм, спрямовувати на норми моралі, вироблені століттями. Саме такими принципами й керувалася провідний методист сучасності — Ніла Волошина.

Найважливішим творчим аспектом Н. Волошиної-педагога та методиста є створення багатьох відомих підручників з української літератури та читанок. Уперше вона з колегами (О. Бандура, І. Одинець, Н. Логвіненко, П. Моренець, Н. Ткаченко, О. Скрипченко, О. Савченко) розробила наукові засади підручничотворення, виховання шкільної молоді засобами мистецтва слова. Титанічна багаторічна праця над створенням навчальних книг для загальноосвітніх закладів дала свої результати й світ побачили підручники: "Українська література: підручник для 4 класу", у співавт. Н. В. Скрипченко, О. Я. Савченко; "Русская литература. Додаток до підручника для 5—6 класів", 1995, у співавт.; "Русская литература. Додаток до підручника для 7—8 класів", 1993, у співавт.; в останні роки побачили світ ще три підручники Н. Й. Волошиної з української літератури для п'ятого (2007 рік), шосто-го (2008 рік, у співавт.) і сьомого (2009 рік, у співавт.) класів. Підручники "Українська література" для 5-го та 8-го класів були удостоєні першої премії НАПН України, що свідчить передусім про схвалення та прийняття методистами та вчителями такої концепції підручничотворення щодо вивчення української літератури. Підручник О. Бандури та Н. Волошиної зробив значний крок у сфері педагогічної теорії й практики, мав третє й четверте перевидання 1998 та 2000 рр. і довгий час був навчальною книгою.

Ці книги мали позитивні оцінки від науковців і вчителів, зокрема методист В. Тихоша в рецензії на "Українську літературу для 8-го класу" зазначала, що "підручник досить вдалий, новий не лише за формою, а й за змістом, цікавий за викладом" [8, с. 79]. Дослідниця наголошувала, що авторам вдалося поєднати літературний процес з історією України та по-новому охарактеризувати епоху.

Варто спинитися на практичних здобутках підручників, тому відзначимо, що всі навчальні книги для школярів написані доступною й дохідливою мовою для відповідного віку, не містять трафаретних фраз і штампів, історичний матеріал, що супроводжує

вивчення літератури певного періоду, викликає зацікавленість. Авторам завжди вдавалося якимось урізноманітнити біографії письменників, чи то вдаючись до викладу у формі емоційних спогадів інших, чи то розкриваючи митця як звичайну людину, чи то надаючи відомості про письменника у формі художнього нарису. А манера подання матеріалу така, що спонукає учнів до самостійних пошуків окремих фактів. Також автори підручників дали можливість вчителю збагатити уроки вивчення біографії своїм матеріалом: уривками з художніх творів, творами живопису, листами, мемуарами, відгуками критиків тощо. Тому, як влучно наголошувала В. Тихоша, підручник "Українська література для 8-го класу" — це "значний крок уперед у сфері педагогічної науки...", що "... дає змогу вчителю не лише ознайомлювати учнів з кращими творами письменників, а й навчити їх самостійно аналізувати художні твори, засвоїти основні елементи теорії літератури" [8, с. 70].

Окремо варто вказати на висвітлення в нерозривному зв'язку загальнолюдського й національного, що постійно простежується в підручниках успішного тандему провідних методистів. Адже Н. Волошина та О. Бандура завжди вважали одним з найважливіших завдань української літератури піднесення національної самосвідомості українського народу. Першочерговим видається для авторитетних авторів дотримання патріотичних ідей, що найшло своє відображення у використанні на сторінках підручників державної символіки, у влучному доборі творів для вивчення, які виховують у школярів національну свідомість, гідність й гордість за свій рідний край, його минуле, за працю-витий і щедрий народ.

"Ще В. Г. Белінський зазначав, що навчальна книжка — не роман, і якщо вона погано складена, то робить шкоду не меншу, ніж чума чи холера [7, с. 79]". Тому, дотримуючись саме таких правил, провідний методист обстоювала необхідність дати учням знання й паралельно збагатити їх духовно, не втрачаючи розуміння самобутності нашого народу. Н. Волошина наголошувала на важливості обізнаності авторів підручників не лише у формуванні змісту освіти, а й у вихованні молоді. Педагог радила авторам, які пишуть підручники з предметів гуманітарного циклу й працюють відокремлено один від одного, об'єднуватися й творити синхронно, "консультуючись один в одного стосовно тих основних віх виховання, а також знань, умінь і навичок, які вони закладають у своїх навчальних книгах, щоб не було повтору, але щоб один підручник доповнював інший і цим самим поглиблював знання учнів, ведучи їх у пошуку цікавих знахідок чи то з мови, чи з літератури, чи з історії [3, с. 2]".

Намагаючись досягти рівня самодостатності навчальних книг, науковець визначала низку пріоритетних критеріїв під час розробки підручників. Це зокрема відповідність чинній програмі та уникнення "невмотивованого дублювання навчального матеріалу, вже знайомого школярам 5, с. 5". Добираючи конкретні приклади зі шкільного курсу, Н. Волошина радила взаємодоповнювати їх потрібною інформацією з української літератури та історії України, історії стародавнього світу та зарубіжної літератури: "дотримуючись освітнього стандарту знань, автори підручників мають спрямовувати їх зміст і структуру, а також мето-

дичний апарат на формування національної самосвідомості громадянина України [3, с. 3]".

Методист наголошувала на тому, що підручники для середніх шкіл повинні відрізнятися від підручників для вищих навчальних закладів та бути "читабельними і цікавими [3, с. 3]". Адже найкраще сприйматиметься навчальний матеріал, якщо підручник буде вмещувати цікавий фактаж і емоційний виклад, а також сприяти постійному пошуку, узагальненню. Потрібно матеріал подавати в підручнику таким чином, щоб учневі було настільки цікаво, щоб він і не помітив, як прочитав більше, ніж задавав опрацювати учитель. А для цього підручникотворцям потрібно пам'ятати, що сприймання — це складний емоційний та інтертекстуальний процес. "Домінуючим у роботі має бути розмірковування, а не заучування, розвивальне, а не репродуктивне навчання [3, с. 3]".

Особливу увагу методист приділяла також оформленню навчальної книги, адже, як зазначала Н. Волошина, експериментальні дослідження підтверджують той факт, що учні хочуть мати підручники саме в кольоровому оформленні. Школярам так цікавіше і легше вивчати матеріал, запам'ятовувати текст, вони краще й глибше зрозуміють твір, уявлять героїв. Різні шрифти та виділення, а також малюнки та схеми допомагають запам'ятати та усвідомити навчальний матеріал, тому бажано різні дати, поняття, положення тощо виділити або подавати в зрозумілих таблицях.

Працюючи над підручниками для школярів, Н. Волошина дбала, щоб у книзі з літератури були дібрані гарні художні тексти, які відповідали б віковим особливостям школярів, щоб був поданий відповідний обсяг наукових знань, біографічні нариси, відомості з теорії літератури, ілюстрації та ін. Адже "підручник — книжка, яка завжди в учня під руками. Він — його перший помічник і порадник. Від того, яким буде підручник, як буде гармонувати внутрішньо і зовнішньо з іншими навчальними книжками, залежить міцність знань учнів, розвиток їх умінь і навичок та застосування у різних життєвих ситуаціях [3, с. 4]".

Поціновуючи доробок авторитетного методиста, А. Градовський слушно зауважує, що ще одним вагомим здобутком Н. Волошиної в галузі підручникотворення є "започаткування в Україні й створення навчально-методичних комплектів (програма — підручник — наочний посібник з творами образотворчого мистецтва за сюжетами літературного матеріалу, вміщеного у підручнику, та методичними рекомендаціями тематичного плану, спрямованими на естетичне освоєння художнього образу) [4, с. 6]". Така методика дає змогу вчителям цікавіше й глибше подати матеріал, здійснити міжпредметні зв'язки, а учням швидше вивчити та запам'ятати його.

дациями тематичного плану, спрямованими на естетичне освоєння художнього образу) [4, с. 6]". Така методика дає змогу вчителям цікавіше й глибше подати матеріал, здійснити міжпредметні зв'язки, а учням швидше вивчити та запам'ятати його.

Висновки. Значним поштовхом до розвитку національного підручникотворення стали сформульовані вперше Н. Волошиною в методиці української літератури вимоги до методичного апарату навчальних книг. Дослідниця, впроваджуючи в науковий обіг матеріали своїх методичних розробок для навчальних книг, вказувала на домінуючу роль підручника як засобу навчання та важливість його правильної структурованості та будови. Створюючи свої програми та книги, Н. Волошина перш за все переймалася тим, щоб їх зміст мав такий вплив на школярів, який би вплив "...в національний організм якнайбільше духовної енергії, щоб зробити наш народ сильним і неситим [7, с. 12]".

Література

1. Бандура О., Волошина Н. Українська література : Підручник для 8 класу. — 3-тє вид., перероб. і доп. / О. Бандура, Н. Волошина — К.: Освіта, 1997. — 384 с.
2. Волошина Н., Бандура О. Українська література : Підручник для 5 класу. — 3-тє вид. / Н. Волошина, О. Бандура — К.: Освіта, 1997. — 304 с.
3. Волошина Н. Підручникотворення на порозі третього тисячоліття / Н. Волошина // Українська література в загальноосвітній школі. — 2006. — №3. — С. 2—4.
4. Градовський А. В. Науковий портрет Н. Й. Волошиної / А. В. Градовський, Ю. В. Тимошенко // Українська література в загальноосвітній школі. — 2010. — № 1. — С. 5—6.
5. Ковбасенко Ю. Виклики часу та вимоги до підручника літератури / Ю. Ковбасенко // режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/psp/2007_7/3_04.pdf
6. Мохарівська В. Експериментальна перевірка підручника "Українська література" для 6 класу (автори: Н. Й. Волошина, І. В. Одинець) / В. Мохарівська // Українська література в загальноосвітній школі. — 2009. — №11. — С. 11.
7. Ніла Йосипівна Волошина: біобібліогр. покажч. / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського; упоряд.: Павленко Т. С., Кирій С. В., Бондаренко В. В.; наук. ред. Рогова П. І.; наук. рец. Логвіненко Н. М.; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.; літ. ред. Зозуля С. М. — К.: Задруга, 2010. — 200 с. — (Сер. "Ювіляри НАПН України"; вип. 28).
8. Тихоша В. І. Обговорюємо пробний підручник / В. Тихоша // Українська мова і література. — 1990. — №9. — С. 79—82.

Инна Лелюх. Вклад Нилы Волошиной в развитие украинских учебников

В статье предпринята попытка раскрыть вклад известного украинского методиста, профессора Н. Волошиной в становление и развитие национальной книги, создание учебников, в частности, разработку научных основ. Охарактеризованы проблемы создания и внедрения теоретического обоснования по составлению учебных изданий для школьной подготовки по литературе, разработанные в трудах ученого. Сосредоточено внимание на роли учебника как доминирующего средства обучения и важного фактора формирования национального сознания школьников, будущих строителей нашего государства.

Ключевые слова: Волошина Нила Йосифовна, методика литературы, школьное литературное образование, школьные учебники, издание учебников, украинская литература.

Leliukh Inna. Nila Voloshyna's contribution to the development of Ukrainian text-books

The article examines the attempt of the author to investigate the contribution of the well-known Ukrainian methodologist professor N. Voloshyna into the development of national Ukrainian text-books. Special attention is paid to the problem of working out of the scientific basis of these text-books. The article also characterizes some problems of creation and introduction of the theoretical basis of text-book for the course of literature at school, which were developed in N. Voloshyna's works. The author concentrates on the special role of a text-book as the main means of education and at the same time important factor of the formation of national awareness of schoolchildren.

Key words: Voloshyna Nila, methods of literature, course of school literature, text-book, the Ukrainian literature.